

НАДДНІСТРЯНСЬКИЙ ДІАЛЕКТ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Христина СТЕЦИК

*кандидат філологічних наук, викладач кафедри української мови та культури
Національного авіаційного університету (Україна, Київ)*

E-mail: chrystyna1991@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-7324-1468

Статтю присвячено аналізу наддністрянських діалектних елементів у сучасній українській художній літературі. Досліджено склад наддністрянських говіркових рис, мотиви і способи їх використання, визначено їхнє функціональне навантаження у творах. Встановлено індивідуально-авторську специфіку вживання діалектних елементів.

З'ясовано, що в мові сучасної української літератури наддністрянський говір функціонує як стилістична категорія. У новелах і оповіданнях Б. Голода різноманітні наддністрянські діалектні елементи вжито для досягнення художньої переконливості та етнографічної достовірності зображуваного, локалізації описуваних подій, мовної індивідуалізації персонажів твору, типізації їхнього мовлення, пізнання духовної і матеріальної культури носіїв наддністрянського говору. Встановлено специфіку використання наддністрянського діалекту у творах – фактографічне відбиття у всій повноті його фонетичних, морфологічних, лексичних і синтаксичних діалектних рис у мовленні персонажів на тлі нормативної авторської мови з уживанням у ній деяких лексичних говіркових одиниць.

Простежено особливості функціонування наддністрянських діалектних елементів у художньому мовленні Ю. Винничука – вживання їх у нетипових контекстах, використання в специфічних стилістичних функціях. З'ясовано, що наддністрянські діалектні одиниці автор уживає як засіб досягнення комічного ефекту в зображенні персонажів, створення гри слів у романах і повістях, у яких змодельовано ірреальний світ або зображено події, не локалізовані на території поширення наддністрянського говору. Проаналізовано фонетичні, морфологічні, лексичні і синтаксичні ознаки наддністрянського діалекту, відображені в мовленні персонажів творів.

Ключові слова: *наддністрянський діалект, сучасна художня література, діалектизм, літературна мова, стилістична функція.*

Постановка проблеми. Питання відображення діалектних елементів у мові художньої літератури сьогодні актуальне, оскільки уможливорює розв'язання низки теоретичних проблем функціонування літературної мови – визначення тенденцій її розвитку, нормалізації та кодифікації, з'ясування ролі територіальних діалектів у її формуванні. Аналіз використання різноманітних діалектних мовних одиниць у художніх творах має також самодостатню цінність, важливими є дослідження, пов'язані зі встановленням специфіки відображення конкретного говору – виявленням складу його рис, визначенням мотивів і способів їх уживання на сучас-

ному етапі розвитку української художньої мови, відкритої до діалектів як джерела реалізації авторського задуму і матеріалу для словесних експериментів.

Аналіз досліджень. В українській лінгвістиці є чимало студій, присвячених аналізу використання сьогодні в художній мові гуцульського [4, 11, 13], буковинського [8], закарпатського [9, 12] діалектів, говорів поліського наріччя [10, 13]. Предметом дослідження стала взаємодія цих діалектів і літературної мови у творах Юрія Андруховича, Василя Шкурмана, Юрія Іллєнка, Тараса Прохаська, Марії Римар, Мирослава Дочинця, Володимира Лиса, Володимира Дрозда та ін.

Мета нашої розвідки – дослідити особливості відображення в текстах сучасної художньої літератури наддністрянського говору.

Виклад основного матеріалу. Характерні для сучасного українського літературного процесу активні пошуки нових виражально-зображальних засобів зумовлюють посилення в ньому орієнтації на регіональні відмінності літературної мови, використання в мові художніх творів діалектних мовних одиниць. «Писати так, як говорить народ, на протигагу усталеній традиції, <...> оцінюється як модерн і надалі залишається ознакою інноваційного художнього руху» [3, 25]. Діалектно марковані тексти зараз «популярні, вони читаються, привертають увагу дослідників, цінуються в контексті елітарної культури» [3, 23].

Як матеріал для мовних експериментів і засіб досягнення відповідних стилістичних завдань у художніх творах сьогодні використовуються різні діалекти української національної мови. Наддністрянський говір у сучасній літературі відображений зокрема у художній практиці Б. Голода і Ю. Винничука.

Б. Голод – сучасний письменник із Прикарпаття. В основі більшості його творів, як зазначив сам автор, фактичний життєвий матеріал, за яким стоять конкретні, знайомі йому люди – жителі Діброви та сусідніх сіл [2], носії наддністрянського говору, тому цілком доречною в мові художніх текстів є низка наддністрянських різнорівневих діалектних елементів, використаних зі стилістичною метою як засіб географічної локалізації зображуваних подій, етнографічної та соціальної ідентифікації персонажів. Добір наддністрянських діалектизмів у творах здійснено цілеспрямовано, про що свідчить, зокрема, наявність різнорівневих діалектизмів у мовленні персонажів та відсутність їх, за винятком деяких лексичних діалектних одиниць, в авторській мові, пор.:

У неділю за доброї погоди під сільською читальнею збирається найбільша в селі вулиця. То буде розмова про урожай, погоду, політику... А ще про різні *«трафункки»*, якими такі багаті наші села.

Так було на цей раз. Коли вже обговорили врожай і погоду, Петро Деруга запитав:

– А чулисте, хлопці, що Максим Королевич вже *чисує*?..

– Та ти що? *Дивітсі-дивітсі!* Такий здоровезний *хлоп!*

– О-в-ва!.. А я два дні тому здибав його Таньку, то казала, що нібито надії нема ніякої, але, може, *ше* трохи потягне...

– Та яке «потягне»? Яке «потягне»?.. Я вчора був у *него*, – продовжував Петро. – Там вже нема кому жити... Що Ви? Руки – як ниточки, рушити ними не годен. Очі йому *запалисі!* Висох на трісочку. Не *вогори* нічого і не їсть уже другий день.

– *Йо-й!* То *сі мучит*, бідний... .

У наведеному фрагменті тексту авторська мова й мовлення персонажів різко контрастують між собою. Мова автора – це нормативна літературна мова, у якій вжито тільки лексичний діалектизм – *трафунок* ‘випадок’. Як іншосистемна одиниця, він виділений графічно – за допомогою лапок. Мовлення персонажів стилізоване під наддністрянську говірку; поряд із лексичними (*чисувати* ‘помирати’, *хлоп* ‘чоловік’), у ньому відбито основні фонетичні та морфологічні наддністрянські діалектні риси, зокрема голосний *і* замість *а* після м’яких приголосних (*дивітсі*, *запалисі*), метатезу (*вогори*), приголосний *ш* на місці *щ* (*ше*), твердий *т* у закінченнях дієслів (*сі мучит*), фонетично змінені залишки перфекта (*чулисте*), вигук *йой*. Завдяки протиставленню мови персонажів авторській мові (діалектного літературного) досягається художній ефект вживання наддністрянських говіркових елементів у творах Б. Голода.

Характерною особливістю використання Б. Голодом наддністрянського діалекту в художніх текстах є максимально точне і повне відтворення в мовленні персонажів його фонетичної і граматичної систем. Часто автор вдається до копіювання фрагментів діалектної мови, пор.: – В *трийціть* восьмим році, пане, я *вернувсі* з зарібків аж з *Гамерики*. Заробив я за *штири* роки, як на той *чис*, немало. Бо-м *зміг купити* п’ять *моргів* поля, *сіножть*, та ще й *морг* лісу в *Козакові* долині. І тільки я перший урожай *зібров*, як прийшли *совіти* і забрали *всьо*, а сам я чудом *сі вратував*. *Переховувовсі* до самої війни в *їдного* колеги в Львові. *Аби-м* хтось не *пізнав на вулиці*, то *м запустив* бороду і ходив з *коштуром*.

Мовлення персонажа можна ототожнити з наддністрянською говіркою, оскільки воно повно і майже послідовно відбиває наддністрянські діалектні риси, а саме: перехід голосного *а* в *і*, *и* після м’яких приголосних і шиплячих, лабіалізацію *а* перед *в* у кінці складу, вживання приставного *г*, депалаталізацію приголосного *р*, флексію *-и* в місцевому відмінку однини іменників жіночого роду, закінчення *-і* в місцевому відмінку прикметників жіночого роду, фонетичні варіанти числівників *штири*, *трийціть*, *їдного*, фонетично й морфологічно змінені залишки перфекта в минулому часі дієслів, лексичні діалектизми *коштур* ‘палиця’, *морг* ‘міра землі, що дорівнює 0,56 га’.

Мова творів Б. Голода фіксує також такі риси наддністрянської фонетики і морфології: перехід *о* в *у*, звук *и* замість *і* на початку слова, голосний *і* у префіксі *ви-*, приголосний *ф* на місці звукосполучення *хв*, пом’якшення свистячих приголосних перед м’якими приголосними, перехід *л* у *в*, зміну *ч* на *ц*, появу *л* у звукосполученні з губними, асиміляцію звука *й* носовим приголосним *н* у звукосполученні *ми*, депалаталізацію приголосних *с*, *ц* у суфіксах *-ськ-*, *-цьк-*, *-ець*, відсутність епентичного *л* у звукосполученні губних приголосних з *й* у дієсловах, скорочення окремих ненаголошених звуків і складів; закінчення *-ов*, *-ев* в орудному відмінку

однини іменників жіночого роду, *-iv* – у родовому відмінку множини, *-e* в називному і знахідному відмінках однини іменників середнього роду, *-evi*, *-ови* в давальному відмінку однини чоловічого і середнього роду, *-ом* в орудному відмінку однини чоловічого роду, *-ий* у родовому відмінку множини, *-ом*, *-ем* у давальному відмінку множини, *-ох* у місцевому відмінку множини; стягнені форми прикметників у давальному і місцевому відмінках однини жіночого роду; тенденція до вирівнювання відмінювання прикметників за твердим типом основи; енклітичні, редупльовані та підсилювальні форми займенників; інфінітив на *-чи* від дієслів з основою на задньоязиковий приголосний; форми 3-ї особи однини і множини теперішнього і майбутнього часу з кінцевим *т*; нульове закінчення 2-ї особи однини теперішнього часу атематичних дієслів; форми майбутнього часу, утворені з *бути* та основного дієслова в минулому часі – колишнього дієприкметника; фонетично й морфологічно змінені залишки перфекта у формі минулого часу дієслів; частка *най* у наказовому способі дієслів.

Отже, у мові новел і оповідань Б. Голода в повному обсязі репрезентовано особливості наддністрянського говору. Різномірні виразно наддністрянські діалектизми в художніх текстах виконують стилістичні функції етнографічної ідентифікації персонажів твору, чіткої локалізації подій, виступають засобом передачі місцевого колориту.

Якщо у творах Б. Голода використання наддністрянського говору як стилістичного засобу мотивоване зображенням реалій села, що загалом відповідає традиційному уявленню про причини звернення письменника до діалектизмів у художньому тексті (вживання діалектних одиниць у художній літературі «зазвичай пов'язане з описом сільського життя, в чому знаходить вираження відповідність між мовою і сферою її застосування» [7, 59]), то художня практика Ю. Винничука засвідчує розширення його функціональних можливостей.

Ю. Винничук, сучасний виразно львівський письменник родом з Івано-Франківська, вводить наддністрянські діалектні елементи у твори на міську тематику. У романі «Мальва Ланда», у якому змодельовано ірреальний світ – велику львівську сміттярку – наддністрянські діалектизми автор уживає з метою стилізації – «наперед спланованої, передбаченої реакції читача на гротескове, гумористично-сатиричне зображення вигаданих подій» [6, 201]. Як зазначено в анотації до твору, «у цьому своєрідному романі-лабіринті присутній глибокий підтекст у формі незліченних літературних алюзій і натяків, гри з читачем, як сюжетної, так і мовної» [1, 2]. До мовної гри з читачем залучено авторський словник, у якому в ролі засобів стилізації функціонують наддністрянські діалектні одиниці.

Прикметна особливість функціонування наддністрянських діалектизмів у романі – використання їх як прийому досягнення тих художніх цілей, що не є типовими для говіркових мовних одиниць, набуття ними специфічного стилістичного навантаження. Ілюстрацією сказаного може бути вживання наддністрянського діалектизму в такому контексті:

– Але де ж та риба живе?

– Та тут же – у смітті. Шукає вологі місцини і там собі плаває. У мене ось бачите скільки вудочок, ловлю її на *бички*.

– Пе-ре-про-шую? - розкрив рота Бумблякевич.

– Не знаєте, що таке *бички*? Недопалені цигарки. Але мусять бути обов'язково з жовтим фільтром. На білий не клює.

Використання в наведеному сегменті тексту діалектного слова *бички* 'недокурки' мотивоване не стільки настановою на відтворення локального колориту, номінації місцевої реалії чи ідентифікації персонажа за територіально-соціальною належністю, скільки завданням досягнення комунікативно-прагматичної мети. Озвучуючи абсурдну, позбавлену раціонального змісту думку (*риба клює на недокурки*), мовець шляхом уживання діалектної назви (*бичок*) уникає прямої відповіді на запитання співрозмовника, пояснюючи значення діалектного слова, а не зміст сказаного: Не знаєте, що таке *бички*? Недопалені цигарки.

Діалектні лексеми у творах Ю. Винничука в межах контексту часто обігруються, зіставляються з близькозвучними літературними словами, створюючи таким чином відповідний семантико-стилістичний ефект:

– Пробачте, ви не скажете, де тут можна пообідати?

Я вмить виринув із глибини своїх дум – переді мною розквітли дві фантастичні кралі.

– У мене.

Панночки хихикнули:

– У вас? Ви що – офіціант?

– Ні, я поет. Але живу поруч і можу вас нагодувати *кишкою*.

– Кішкою? – перепитали вони і презирнулися.

Ужита в наведеному діалозі діалектна номінація *кишка* перебуває в паронімічних зв'язках із літературним словом *кішка*. Завдяки поєднанню в одному контексті близьких за звучанням, але різних за змістом лексем – *кишка* і *кішка* – виникає гра слів, що виступає засобом досягнення комізму ситуації. Діалектна лексема *кишка* виконує також і провокативну функцію, оскільки, будучи співзвучною зі словом, що функціонує в літературній мові з іншою семантикою, вона спонукає до неоднозначного тлумачення сказаного, породжує двозначність думок.

Як мовний засіб створення комічного, функціонують діалектні одиниці, введені автором у стилізовані під зразки урочистого, конфесійного стилю контексти. Поєднання в мовленні персонажа діалектизмів із піднесеною лексикою створює комічний ефект, посилює іронічність оцінок, характеристик героя твору. У такій функції використано наддністрянські говіркові одиниці, наприклад, у мові героїні роману «Мальва Ланда»: «Я впізнала його! Князю мій! *Прийшла-м* до тебе вклонитися і припасти до стіп твоїх, чекаючи на благословіння твоє, о Совершений! О, князю моїх снів і марев! Господарю моїх темних пліснявих льохів, що бережуть зачакловані скарби! Чугайстре моїх кошлатих нетрів! Зглянься над моєю непорочністю, ввійди у мене, мов ніж у хліб, покрай мене на *пльастерки*, посічи мене дрібно-дрібнесенько і спожий на славу собі».

Ужиті в мовленні героїні наддністрянські діалектні форми *прийшла-м*, *пльастерки* разом із іншими мовними засобами надають піднесеному висловлюванню зниженої тональності, завдяки чому створюється установка на сатиричне сприйняття персонажа.

Гумористичного ефекту в зображенні героїні твору досягнуто завдяки використанню наддністрянських діалектних лексем і в такому контексті: До зали впливла сама княгиня – панія в літах, але при тілі, ще й з пишним декольте і бльонд *фризурою*, викладеною такими *штуцерними* кренделиками та калачиками, що годі було допетрати, чи то її волосся, а чи перука, і ще напацькана та напахчена так, що відразу по всій залі покотилася п'янка задуха французьких парфумів. Ужиті в описі зовнішності княгині наддністрянські діалектні лексеми *фризура* 'зачіска', *штуцерний* 'уміло, майстерно зроблений' є одним із засобів посилення її іронічно-жартівливої характеристики.

Висновки. Отже, наддністрянський говір у сучасній українській літературі представлений досить повно і системно, його риси фіксуються у творах на всіх мовних рівнях – фонетичному, морфологічному, синтаксичному, лексичному. Використання наддністрянського діалекту сьогодні мотивоване стилістичними завданнями, на відміну від літератури початку ХХ ст., де наявність більшості його елементів – наслідок орієнтації письменників на народнорозмовну стихію як основу формування літературної мови. У сучасному художньому мовленні наддністрянські діалектні лексеми, крім реалізації традиційних функцій, набувають специфічного стилістичного навантаження. Характерне для художньої практики нинішніх письменників розширення функціональних можливостей наддністрянських діалектизмів полягає у використанні їх як засобу досягнення комічного ефекту в зображенні персонажів, створення гри слів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винничук Ю. Мальва Ланда. Львів, 2004. 608 с.
2. Голод Б. Das ist Brot. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. 216 с.
3. Гриценко П. Е. Диалекты в современной языковой ситуации Украины. *Исследования по славянской диалектологии*. 2012. Вып. 15. С. 18–42.
4. Грещук В. Гуцульський діалект у мові сучасної української літератури. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2012. Вип. 32–33. С. 214–218.
5. Грещук Василь, Грещук Валентина. Діалектне слово в тексті та словнику : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. 372 с.
6. Єрмоленко Я. Говіркове багатоголосся сучасної української прози. *Українознавство : науково-популярний, суспільно-політичний, культурно-мистецький журнал*. 2008. Число 1. С. 198–205.
7. Калнынь Л. Э. Включение диалектизмов в художественный текст как разновидность контакта между диалектной и литературной формами русского языка. *Вопросы языкознания*. 1998. № 6. С. 58–68.
8. Колоїз Ж. В. Діалектизми в романі Марії Матіос «Солодка Даруся». *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* : зб. наук. праць. 2010. Вип. 4. С. 98–117.
9. Микитюк О. Діалектизми як засіб увиразнення текстів Мирослава Дочинця. *Лінгвостилістичні студії*. 2015. Вип. 2. С. 85–90.
10. Ніколаєнко І. О. Риси західнополіського діалекту в романі Володимира Лиса «Століття Якова». *Лінгвістика: зб. наук. пр.* 2012. № 1 (25). Ч. 1. С. 149–156.
11. Пена Л. Гуцульські діалектні риси в поезії Марії Матіос. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія*. 2010. Вип. 25–26. С. 77–81.

12. Прокопович Л. Лексико-семантичні особливості закарпатських говірок у романі Мирослава Дочинця «Мафтей». *Вісник Запорізького національного університету*. 2018. № 2. С. 76–83.

13. Ципердюк О. Гуцульські діалектизми в мові роману «Непрости» Тараса Прохаська. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2012. Вип. 32–33. С. 242–250.

14. Яворський А. Ю. Актуалізація поліських говорів у сучасному художньому тексті : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2015. 20 с.

REFERENCES

1. Vynnychuk, Yu. (2004). *Malva Landa*. Lviv. [in Ukrainian].
2. Holod, B. (2013). *Das ist Brot*. Ivano-Frankivsk : Misto NV. [in Ukrainian].
3. Gricenko, P. E. (2012). Dialects in the modern language situation of Ukraine. *Issledovanija po slavjanskoj dialektologii*, 15, 18–42. [in Ukrainian].
4. Greshchuk, V. (2012). Guzul dialect in the language of modern Ukrainian literature. *Bulletin Prycarpathian University. Philology*, 32–33, 214–218. [in Ukrainian].
5. Yermolenko, S. Ya. (2008). Dialectal Diversity of Modern Ukrainian Prose. *Ukrainian Studies*, 1, 198–205. [in Ukrainian].
6. Kalnyn', L. Je. (1998). The inclusion of dialectisms in a literary text as a form of contact between the dialectic and literary forms of the Russian language. *Linguistics Issues*, 6, 58–68. [in Ukrainian].
7. Koloiz, Zh. V. (2010). Dialecticisms in novel of Mariya Matios «Sweet Darusya». *Philological studies. Scientific Journal of Kryvyi Rih State Pedagogical University : Coll. Science. pr.*, 4, 98–117. [in Ukrainian].
8. Mykytiuk, O. (2015). Dialecticisms as a Means of Expressiveness of Myroslav Dochynets' Texts. *Stylistic studies : science. Zh.*, 2, 85–90. [in Ukrainian].
9. Nikolaienko, I. O. (2012). Features zahidnopoliskoho dialect in the novel by Volodymyr Lys «Stolittia Yakova». *Linguistics : Coll. Science. pr.*, 1 (25), 1, 149–156. [in Ukrainian].
10. Pena, L. (2010). Hutsul dialect features in the poetry of M. Matios. *Bulletin Prycarpathian University. Philology*, 25–26, 77–81. [in Ukrainian].
11. Prokopovych, L. S. (2018). Lexico-semantic features of transcarpathian dialects in the novel «Maftai» by Myroslav Dochynets. *Zaporizhzhya National University Bulletin : Philology*, 2, 76–83. [in Ukrainian].
12. Tsyperdiuk, O. (2012). Hutsul dialectisms in the language of the novel «Neprosti» by Taras Prokhasko. *Bulletin Prycarpathian University. Philology*, 32–33, 242–250. [in Ukrainian].
13. Yavorskyi, A. Iu. (2015). Actualization Polissya dialects in modern fiction : Diss ... Can. Filol. Sciences: 10.02.01. Lutsk. [in Ukrainian].

UPPERDNIESTER DIALECT IN MODERN UKRAINIAN LITERATURE

Khrystyna STETSYK

Candidate of philological sciences,

Teacher of the Ukrainian Language and

Culture Department National Aviation University (Ukraine, Kyiv).

E-mail: chrystyna1991@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-7324-1468

In this article here was analyzed the peculiarities of usage of Upper Dniester dialect of the modern Ukrainian prose. The composition, motives and methods of use of Upper Dniester dialectal units in the artistic language were characterized, also stylistic

functions units in works of art were analyzed. The individual author specificity of the use of dialect elements is established.

It is found that in the language of modern Ukrainian literature Upper Dniester dialect functions as a stylistic category. In the novels of B. Holod multilevel dialectal elements are used to achieve artistic credibility and ethnographic accuracy of the depicted, localization of the described events, linguistic individualization of the characters of the work, typification of their speech, cognition of the culture of the native dialect. The specifics of the use of the Upper Dniester dialect in the works are established – factual reflection in its entirety of its phonetic, morphological, lexical and syntactic dialect features in the language of the characters against the background of the normative language of the author with the use of some lexical dialect units in it.

The peculiarities of the functioning of the dialect units in the artistic speech of Y. Vynnychuk are traced – their use in atypical contexts, use in specific stylistic functions. It has been found that dialect elements are used as a means of achieving comic effect in the portrayal of characters, creating a word play in works that simulate the unreal world or depict events in the city. The phonetic, morphological, lexical and syntactic features of the Upper Dniester dialect in the speech of the characters of the works are analyzed.

The Upper Dniester dialect in modern Ukrainian literature is presented quite fully and systematically, its features are recorded in works at all linguistic levels – phonetic, morphological, syntactic, lexical. The use of the Transnistrian dialect is today motivated by stylistic tasks, in contrast to the literature of the early twentieth century. In contemporary art, transnistrian dialect tokens, in addition to the implementation of traditional functions, acquire a specific stylistic load. Characteristic of the artistic practice of current writers of enhancing the functionality of transnistrian dialects is to use them as a means of achieving comic effect in the portrayal of characters, creating a play on words.

Key words: *Upper Dniester dialect, modern artistic prose, dialecticism, literary language, stylistic function.*

Статтю подано до редколегії 1.10.2019.